

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

*Якушик І.Д., д.е.н., професор, декан
фінансово-економічного факультету,
завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки УДУФМТ,
Бузинар Б.А., к.е.н., заступник декана
фінансово-економічного факультету,
доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки УДУФМТ*

МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Зроблено спроби викласти авторське розуміння процесів модернізації на інноваційній основі, акцентується увага на перешкодах на шляху модернізації української економіки, пропонуються заходи щодо їх усунення.

Предпринята попытка представить авторское понимание процессов модернизации на инновационной основе, акцентируется внимание на препятствиях на пути модернизации украинской экономики, предлагаются меры по их устранению.

The attempt to present the author's view of modernization processes on the innovative basis is made this article, the attention of obstacles on the way of Ukrainian economy modernization is emphasized, the measures for their removal are offered.

Постановка проблеми. Життєва необхідність переходу України на траєкторію глибокої модернізації її економіки на інноваційній основі є імперативною вимогою часу і потребує відповідного наукового обґрунтування. Подальше функціонування української економіки в межах сировинної парадигми стає однозначно безперспективним і загрозливим щодо фінансово-економічної безпеки України, ймовірної втрати нею національного суверенітету.

Наукові джерела та публікації. Теоретико-методологічне надбання в галузі дослідження модернізаційних процесів представлено такими всесвітньовідомими зарубіжними вченими, як: Вебер М., Маркс К., Кейнс Дж., Тоффлер О., Шумпетер Й., Хантінгтон С., Бела Д., Гелбрейт Дж. К., Фокуяма Ф., Кастельс М., Туроу Л., Мідоузі Д. і Д., Ейзенштадт Ш. та ін.

Вагомий внесок в дослідження модернізаційних процесів зробили представники російської суспільнознавчої науки, зокрема: Бердяєв М., Бузгалін А., Колганов А., Глазьев С., Іноземцев В., Красильщиков В. і багато інших. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід виокремити праці Білоруса О., Будкіна С., Геєця В., Горбатенка В., Пахомова Ю., Філіпенка А., Чухна А. та інших.

Сьогодні ми маємо достатньо потужну теоретико-методичну базу для її використання і адаптації до специфічних умов України яка може бути використана для вироблення науково обґрунтованої стратегії модернізації всіх сфер суспільного життя країни і, насамперед, її економіки, ефективно відповідати на виклики сучасності.

Виклад основного матеріалу. Як показує досвід людства, жодна доленосна суспільна проблема не розв'язувалась без допомоги науки. Цей же досвід свідчить, що в періоди криз у суспільстві народжувались нові імпульси, нові підходи до виходу на новий рубіж подальшого розвитку, піднесення економіки, зміни її структури на більш прогресивну, що відповідає новим критеріям ефективності. В кризовій ситуації відкриваються нові можливості для зміни образу мислення, ідеологічних засад бізнесових і політичних еліт, державного чиновництва. Проблема кризи в Україні – це проблема нашої модернізації соціально-економічного розвитку й моделі держави, економіки, які у нас склалися і які є нечутливими до досягнень науки, тих процесів, які відбуваються в цій сфері. А стан речей у цій сфері близький до катастрофічного. Красномовним є той факт, що на період 2010 - 2015 рр. спостерігатиметься практичне вичерпання такого стратегічного ресурсу, як припинення активного функціонування покоління науково-технічних спеціалістів радянської школи які, з тих чи інших причин, не підготували собі адекватної заміни.

Особливе значення тут має конструкторська школа і її носії – люди, яким вже за сімдесят. Поки вони не відійшли у вічність і не взяли з собою свої унікальні знання, потрібно максимально використати їх потенціал, особливо ту його частину, яка, очевидно, не документується, а передається тільки при безпосередньому спілкуванні. Наукові експерти, роботодавці з тривогою відзначають той факт, що випускники вищих навчальних закладів здебільшого не мають заявленої в документах кваліфікації. Продовжується процес комерціалізації вищої школи і супутній з нею процес девальвації знань, умінь, навичок, згортання цілих напрямів підготовки науково-інженерних кадрів, тобто кадрів, які є генераторами інноваційного розвитку, створення високотехнологічної структури національної економіки.

Ось уже 21 рік Україна знаходиться в стані перманентних реформ, які, за задумом, повинні були призвести до кардинальних змін в економіці, виробленню стратегічних напрямів економічної політики на довгострокову перспективу. Підсумки цієї роботи більш ніж сумні. Економіка України не лише не утрималась на досягнутому 21 рік назад рівні, але й відкотилася далеко назад. Так, величина ВВП в 2011 р. за оцінками, становить біля 70% рівня ВВП 1990 р.; з поміж індустріальних галузей практично повністю зникли наукомісткі, з високим рівнем оплати праці, виробництва у верстатобудуванні, приладобудуванні, мікропроцесорному виробництві, біохімії, суднобудуванні; у освітньому рейтингу, який визначає індекс економічної свободи, Україна попала в нижчу категорію – репресивних економік, зайнявши 163-є місце з поміж 171 країни, а рівень інвестиційної привабливості для інституційних інвесторів в 2011 р. обвалився до рекордно низької межі – 2,19 за 5-ою шкалою [4, В2].

В роки незалежності бізнес, який народжувався був зорієнтований на швидке збагачення, на виснажливу експлуатацію, а звідси – деградацію потужного промислового потенціалу, який дістався Україні у спадок від СРСР. Якщо у 1990 р. в Україні 36% усіх підприємств були інноваційними, у 1994 р. таких було 26%, то сьогодні лише 8-11% [4, В2]. Україна на початку 90-х входила у сімку інноваційних та інтелектуально розвинених держав. Ми старували з потужним інтелектуальним потенціалом, а сьогодні він, за оцінками, зменшився як мінімум удвічі. Для довідки: за даними обстеження інновацій по системі GIS у 2008 р. технологічними інноваціями в Україні займалося 11,6% підприємств (в 2010 – 9,8%), в Чехії – 41,7%, Німеччині – 74%, Ірландії 61,4%, Швеції – 54,6%, Великобританії – 44,6%, Австрії – 57,5%. Ми відстаємо від технологічно-інноваційного світу всередньому в 4-5 разів [4, В1].

Україна стрімко скочується у розряд периферійних країн за критерієм конкурентноспроможності. За даними останнього звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентноспроможність у 2012-2013рр., Україна серед 144 країн посіла 73-є місце, за показником «система інституцій» - 132-е місце; за показником «ринок товарів і послуг» - 117-е місце; за показником «розвитку фінансового сектору» - 114-е місце; за показником «розвитку бізнесу» - 91-е місце; за показником «інновації» - 71-е місце; за показником «технологічна готовність» - 81-е місце; за показником «глобальний інноваційний індекс» - 63-е місце серед 141 країни світу; позиція України за показником «індекс економіки знань» - 56-е місце [див. 2, с. 9-15]. Інтелектуальна власність в Україні не враховується ні у собівартості продукції, ні в балансі вартості підприємств. В той же час відомо, що в ЄС нематеріальні активи, тобто об'єкти права інтелектуальної власності, становлять 50-68% вартості майна підприємств.

Як бачимо, Україна знаходиться в небезпечній зоні світових рейтингів щодо можливостей інноваційного розвитку. Витоки небезпечних тенденцій в українській економіці кореняться не стільки у самому перехідному періоді, скільки в тому психологічному настрої, що супроводжував первинне формування української державності. Йдеться про перший поштовх, перший імпульс цілеспрямованості активної частини громадськості України на той чи інший результат. За Гегелем, вільним є перший крок, але ми є рабами наступного, тобто фіксується першочергова важливість саме перших кроків у будь-яких починаннях. В Україні так склалося, що саме перші кроки на шляху формування її суверенності, виявилися доленосними, визначальними не тільки для творення нових цінностей, розблокування національної духовної енергетики, але й особливо для долі набутих в СРСР традицій новаторства, в т.ч. і для науково-технічного прогресу. Буквально з перших кроків творення незалежної держави енергія піднесення духу населення через об'єктивні причини була направлена на інший (теж вкрай важливий) напрямок. Країна, енергія активної частини її населення була спрямована на обґрунтування самої ідеї незалежності. Адже в Україні (на відміну, приміром, від Польщі, Угорщини чи Чехії) загальнонаціонального руху за незалежність до повного розвалу СРСР не було. У Чехії, Польщі і Угорщині вже на старті суверенності зусилля лідерів громадських рухів були спрямовані на економічні реформи, то в Україні, коли незалежність раптово (і навіть несподівано) відбулася, потрібно було ще переконувати основну масу населення в тому що суверенність вигідна і необхідна. Питання ж модернізації економіки в такій ситуації виявилися другорядними [1, с. 41]. До того ж, вважалося, що ми не будемо в майбутньому економічному реформуванні винаходити свій «український велосипед», свою модель входження в ринок. Натомість ми бездумно і заповзятливо взяли за реалізацію рекомендацій горезвісного «Вашингтонського консенсусу». Найбільш руйнівними для України були демонтаж державних регуляторних функцій («чим менше держави, тим краще»), відмова від будь-яких

форм планування («невидима рука ринку» сама все розставить), грабіжницька приватизація базових галузей національної економіки (створення «ефективного власника») і раптова, тотальна відкритість національної економіки в зовнішній економічний простір з його високими критеріями конкурентоспроможності. І це в той час, коли вже був сумний аргентинський досвід, з одного боку, і зовсім протилежний – новаторський досвід Японії, Південної Кореї, Китаю, Угорщини, Чехії, Польщі і багатьох інших – з другого. Доречно згадати і досвід США. Вже у 80-і роки в США було розроблено концепцію «національної інноваційної здатності», на основі якої було вироблено державну промислову стратегію, націлену на прискорення переходів від одних «проривних» стратегій, до інших. При цьому пріоритетом стали потреби суспільства, під які підлаштовувалися наукові розробки і технологічні досягнення. Якщо ж звернутися до основних форм державної інноваційної політики, то серед них слід відмітити, з одного боку, пряму державну підтримку фундаментальних досліджень, сприяння комерціалізації нових технологій та їх цілеспрямоване впровадження, а з іншого боку – непрямую підтримку інновацій за допомогою податкової політики. Першорядне значення також мали інвестиції в систему освіти і в елементи господарської інфраструктури.

В США не лише сміливо дивляться в майбутнє, але й активно його формують. Красномовним є той факт, що в цій країні діє більше тридцяти футурологічно-прогностичних конференцій. Тут чудово розуміють: існуюча модель світового розвитку вичерпала свої можливості, попереду – перехід у зовсім новий (6-ий) технологічний уклад (біотехнології, нанотехнології, проектування живого, вкладання у людину, нове природокористування, робототехніка, нова медицина, високі гуманітарні технології збирання та знищення соціальних суб'єктів). В США глибини причини нинішньої глобальної кризи вбачають у вичерпані можливостей 5-ого технологічного укладу (комп'ютери, малотоннажна хімія, телекомунікації, електроніка, інтернет). Всі пострадянські країни, в тому числі і Україна, «проспали» 5-й уклад, займались саморозгромом, самопроїданням і надспоживанням. Південна Корея стали одним із лідерів 5-ого укладу, але їй довелося до 43% свого ВВП витратити на інвестиції та інновації, зменшувати споживання, працюючи, затягнувши пазки.

Ми повинні чітко усвідомлювати, що вкладання в інновації 5-ого укладу вже не дадуть потрібних для прориву і віддачі успіхів. Україні пізно займатися галузями, які досягли стадії насичення. Але і нові галузі 6-ого укладу поки що не готові прийняти великі інвестиції у розвинених країнах, і, тим більше у нас: ні нанотехнології, ні нова медицина, ні «зелена» хімія. За цих умов американці дають преференції, тим людям, які мислять категоріями 6-ого укладу, володіють його психологією. Американці створюють мрію, бо все починалося і починається з мрії, а не з «робленням» грошей.

Теж саме спостерігається в усіх високорозвинених країнах Європи, які йшли по шляху зміцнення підвалин держави і диверсифікували її функції. В Україні ж різке послаблення державного втручання відкрило шляхи небаченій раніше конкуренції, злочинності, зростаючого розриву між рівнем і способом життя малої частини багатих і величезної маси малозабезпечених. По суті перед нами – два різних народи, багаті і бідні і у них – зовсім протилежні інтереси у сфері інновацій. Бідний і середній клас хотіли б отримати вітчизняні, високо-ефективні і недорогі ліки, а не дорогі імпортні, або навіть імпортні фальсифікати по захмарним цінам. А багатим до цього байдуже: вони однозначно лікуються за кордоном і користуються перевіреним імпортом. Ціни їх не хвилюють. І складається так: в Україні в інноваціях більше всього зацікавлені ті, хто не має грошей. Ті ж, хто знемагає від перенасичення земними благами, інноваціями займатися не хочуть, бо їхні інтереси – за кордоном, їхня психологія – це психологія окупантів, мародерів, «трофейників» (М. Калашніков), тобто «вахтрово-офшорна» еліта, до того ж – сировинна [5, с. 332] і поки не буде знищено кричуще майнове розшарювання, поки не запусимо в дію «соціальні ліфти», поки не створимо чисельний середній клас і не виплекаємо нову (високотехнічну) еліту – Україна продовжить тонути в трясовині відсталості. Зрозуміло, що в такій атмосфері науково-технічний прогрес неможливий, бо він є проявом злету людського духу, творчості. За умов, що склалися, можливе лише незначне відновлювальне економічне зростання, однак країна буде прискорено відставати від країн, націлених на високотехнологічність. Ми не зможемо конкурувати не тільки з країнами-лідерами, але й з більшістю інших країн, включаючи такі гіганти, що успішно крокують по шляху інновацій, як Китай, Індія, Росія, Бразилія, Малайзія, Індонезія. Нас виснажить, а значить і знизить, за результатами взаємодії з високорозвинутим світом ще й звичайний нееквівалентний обмін, властивий конкуренції слабкого з сильним, сировинний експорт з низькою часткою доданої вартості.

На нашу думку, інноваційному прориву української економіки перешкоджають нині, принаймні, чотири обставини. Перша з них безпосередньо пов'язана з психологією корпоративного менеджменту, який адаптувався до умов світового ринку і у значній мірі сприйняв його стандарти і разом з тим ґрунтовно опанував традиційні «правила гри» з корумпованими прощарками вітчизняного бюрократичного класу. І поки існують ці «правила гри» і олігархам, і чиновникам вигідніше закуповувати готові технології за кордоном, а не розвивати своє власне.

По суті, лєвова частка придбаного за кордоном устаткування може з успіхом закупуватись у вітчизняних компаній. В тих галузях, де придбані за кордоном технології і готова продукція використовується для здійснення соціально необхідних послуг, особливо у сфері виробництва ліків і житлово-комунального господарства (ЖКГ), закупівля невинправдано дорогих засобів обертається прямими втратами для добробуту українських громадян, які у підсумку змушені економити на умовах життя і власному здоров'ї. Наприклад, поширена практика закупівель дорогих лікарських засобів для безкоштовного розподілу серед пільгових категорій населення в межах муніципальних контрактів призводить до адаптації споживачів до дорогих лікарських препаратів та ускладнення хронічних захворювань за ситуації припинення постачання таких препаратів, недоступних пацієнтам по повній вартості.

Таким чином, «синдром дорогих закупівель», який є виявом прямого або опосередкованого компрадорства (тобто свідомого представництва сторонніх корпоративних інтересів на внутрішньому ринку), безпосередньо підриває потенціал вітчизняного трудового ресурсу, посилює процеси втрати ним здоров'я і зростання непрацевдатності та інвалідності. Крім того, подібна практика породжує недовіру до органів влади всіх рівнів, накопичує протестний потенціал в незабезпечених прошарках суспільства і поширює соціальний песимізм у всьому діапазоні шкідливих ефектів.

Аналогічні схеми застосовуються зацікавленими чиновниками і в сфері ЖКГ, транспорту, де чим дорожче обходяться матеріали і техніка, тим більше можливостей для незаконного привласнення бюджетних засобів, тобто коштів платників податків. Суттєвим є те, що в цих сферах корумповане чиновництво зацікавлене в застосуванні не лише дорогих але й морально застарілих підходів.

За таких умов ніякі ринкові схеми не можуть ліквідувати існуючих злочинних «правил гри». Цю суперечність здатна розв'язати сильна держава, яка знає куди їй ввести народ і економіку країни. Феномен азійського економічного дива (Китай, Японія, Індія тощо) є цьому красномовним свідченням.

Друга перешкода до інноваційного прориву пов'язана з руйнацією ринково-безпорадними, але технологічно унікальними і першокласними радянськими вертикально-інтегрованими структурами, які об'єднували в собі розробку високотехнологічної продукції, її випробування, дослідне виробництво, освоєння серійного виробництва «хай-тек – виробів», їх післяпродажний сервіс та модернізацію.

Різка зниження обсягів держзамовлення і хронічна нестача інвестицій у вітчизняне виробництво підтримує стан дезінтеграції циклів виробництва вітчизняної високотехнологічної продукції і перешкоджає також відновленню системи підготовки кваліфікованих інженерів і робітничих кадрів. Ланцюг «вуз-конструкторське бюро-виробництво-обслуговування» виявився зруйнованим. Зупинення виробничого процесу веде до втрати кваліфікованих кадрів, нерационального перепрофілювання виробництва, до рейдерського захоплення землі і нерухомості, і в ці процеси втягуються корупційні механізми на муніципальному рівні. В силу названих причин значна частина засобів, які інвестуються в даний час у науково-технічні програми, як правило, не ефективно використовуються, а той часто-густо розкрадаються.

Третім чинником, який гальмує інноваційний прорив, є відсутність чіткого цілеположення з боку держави. На сучасному етапі постановка цілей в галузі високотехнологічного виробництва повинна забезпечувати випереджаючий розвиток. А це означає, що продукція, що розробляється повинна бути не просто конкурентоспроможною, а унікальною, яка не має світових аналогів. Цього досягти неможливо, поки держава не сформулює чіткий запит до вчених, інженерів і винахідників.

Тому, як свідчить досвід всіх країн з розвинутою економікою, головне завдання для України полягає в розробці програми модернізації країни на інноваційній основі. Інновації – це технологічний прорив здатний технічно прискорити динаміку соціально-економічного розвитку. Для якісного прориву потрібно збільшити частку технологічно високих виробництв до 35-40%, наукоємної продукції – до 25-30%, частку підприємств, які впроваджують інновації – до 35-45% [4, В2]. А цього досягти неможливо без кардинальної зміни структури економіки. Першим кроком у цьому напрямку є розробка програм модернізації країни, де інновації – її складова. Адже інновація – це технологічний ривок, який здатний технічно прискорити динаміку соціально-економічного розвитку. А модернізація в широкому розумінні це досягнення прогресивних зразків, якісна зміна, вдосконалення, оновлення суспільства, приведення його базису у відповідність з новими вимогами і нормами ефективності і результативності. Тому виключно модернізація (а не інновація) є тією системою заходів, яка здатна створити базу для подолання економічного і технологічного відставання України від розвинутих країн. Те, що ми знаходимося в числі інноваційно не відбувшись країн, як раз і говорить про те, що шлях тільки точкових, безсистемних інновацій на застарілій індустриальній базі не в змозі нічого змінити, а тому всі програми, напрацювання нормативно-правової бази з прискореного впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку країни були передчасними і тому не реалізувалися. Розуміння модернізації як простої заміни устаткування і технологій – дуже спрощене. Модернізація повинна охоплювати усі підсистеми сучасного суспільства. В їхньому числі: культурологічна, соціально-демографічна, економічна, наукова, освітня, комунікаційна, адміністративна, політична, безпекова, правова сфери.

Узагальнено можна виокремити такі характерні ознаки модернізаційного процесу:

- модернізація - революційний процес, оскільки перехід від «традиційності» до «сучасності» супроводжується радикальними всеохоплюючими трансформаціями моделей людського існування і діяльності;
- модернізація – системний процес: зміни у одній із сфер діяльності неминуче позначається і на іншій сфері;
- модернізація – комплексний процес, який не можна звести до якого-небудь одного фактору, сфери, аспекту, виміру;
- модернізація – довготривалий, а не одномоментний процес, який має динамічний характер по масштабності змін, але при цьому він є еволюційним по швидкості їх здійснення;
- модернізація – стадіальний процес, в якому можливе виділення рівнів або його зрілості, через які повинно пройти суспільство;
- модернізація є процесом гомогенізації суспільства. Модернізовані суспільства мають багато спільних рис, тобто модернізація стимулює тенденції до інтеграції, конвергенції спільнот;
- модернізація – процес незворотній. Розпочавшись, він не може бути зупиненим. Він може сильно варіювати стосовно різних країн ступенем змін, але не самим напрямком цих змін.
- модернізація – процес глобальний, загальносвітове явище, обумовлене дифузійною сучасних ідей і технологій з центру до периферії світового господарства.

Знаковим для України є те, що модернізація українського суспільства названа головним пріоритетом державної політики у посланні Президента Верховній Раді «Модернізація України – наш стратегічний вибір». З послання Президента можна зробити висновок, що воно містить багато пріоритетів модернізації і в ньому намічені контури дерева модернізаційних цілей на перспективу. Але якщо модернізаційні завдання не закласти і не деталізувати у середньо- і довгострокові програми роботи органів влади, то вони так і залишаться тільки політичними гаслами.

Нарешті, четверта і, можливо, найголовніша причина гальмування інноваційного процесу це відсутність чіткого образу майбутнього, в тому числі, і технологічного.

Перш ніж приступити до конкурентного чи іншого відбору передових технологій, українська економіка повинна одержати надією розвитку, образ майбутнього, які визначатимуть як, власне, виробничі пріоритети, так і застосування пріоритетних продуктів у житловому будівництві, в прокладанні транспортних коридорів, у військово-технічній сфері тощо. А це означає що спочатку Україна повинна вирішити для себе, за рахунок чого вона буде виживати і розвиватися у віддаленій перспективі, скажемо, на 30-50 років. Далі, з якими ближніми і далекими державами вона вважає доцільним налагоджувати довгострокове політичне і торгове партнерство; які мегапроекти забезпечують в цьому партнерстві її ексклюзивну, незамінну роль для партнерських економік; які технології, матеріали і людські ресурси потрібні для їх реалізації і, відповідно, деконцентрувати великі виробництва, які з них модернізувати, а які перепрофілювати; як краще забезпечити інфраструктурний потенціал окремо для виробничих і соціально-побутових цілей; як краще організувати мобілізацію і підготовку управлінських, інженерних і робітничих кадрів з урахуванням природних, соціально-демографічних, етнокультурних особливостей конкретних регіонів і територій.

Таким чином, насамперед – мегапроект, чіткий образ майбутнього і лише потім – технологічні і архітектурні деталі у суворій відповідності з їхнім призначенням, тобто функцією, яка розгорнута в майбутнє і потенціальною потребою в розрахунок на довгостроковий період, який охоплює десятиліття, забезпечує осмислено цілеспрямовану діяльність поколінь.

Починати ж потрібно з налагодження інститутів системи управління інноваціями, зі створення структур для формулювання прикладних завдань на основі системного пошуку, відбору і експертизи науково-технічних розробок. За своєю суттю мова йде про створення ефективного і творчого «колективного розуму», в якому держструктури працюють разом з недержавними, громадськими організаціями і активними групами громадян.

Література

1. Пахомов Ю.М. Система цінностей як фактор конкурентоспроможності країн у глобальному світі. // Економіка ринкових відносин. – 2008. - №1.
2. Гриньов Б.В. Інноваційна та науково-технічна сфера України: Innovations, Science and Technology of Ukraine : монографія / Б. В. Гриньов, Д. В. Чеберкус, В. С. Шовкалюк та ін. ; під заг. ред. Б. В. Гриньова. – К. : НТУУ "КПІ" ВПІ-ВПК "ПОЛІТЕХНІКА", 2012. - 88 с.
3. Симоненко В.К. К прорыву не готовы. – «2000», №8, 24.02 – 1.03.12.
4. Симоненко В.К. Еще об идеологии инновации. – «2000», №12, 23.03-29.03.12.
5. Калашников М. Новая опричина, или Модернизация по-русски / М. Калашников, В.Аверьянов, А.Фурсов. – М.: ФОЛИО, 2011. – 448 с.